Дослідницько-пошукова робота учнів у процесі вивчення світової літератури

Валентина СЕКІРІНА,
вчитель світової літератури, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист, відмінник освіти України

Згідно з вимогами курсу світової літератури в школі, «головною метою вивчення предмета «Зарубіжна література» в загальноосвітній школі є залучення учнів до найвищих досягнень світової літератури і культури, загальнолюдських і національних духовних цінностей, виховання естетичного смаку, високої читацької та загальної культури, вироблення імунітету проти низькопробних явищ масової культури» *[3, с. 3]*.

Серед завдань, необхідних для досягнення цієї мети, найголовнішим є відпрацювання з учнями вмінь і навичок аналізувати та інтерпретувати художній текст, сприймати його з розумінням основних ідей і стилю автора, уміння оцінювати особливості реалізації творчого задуму письменника, вирізняти художні деталі, бачити кожний конкретний твір у літературному та історичному контекстах, що є значно важливішим для навчального процесу, ніж механічне запам'ятовування учнями сюжетних ліній і різноманітних фактів із літературних творів *[там само, с. 3, 4]*.

«Крім того, – як зазначається в програмі до цього курсу, – це є відповіддю на нагальну вимогу сучасності: формувати школяра не як пасивного споживача певного обсягу раз і назавжди даної інформації…, а як особистість, здатну самостійно її здобувати, поновлювати, коригувати та інтерпретувати протягом усього свого життя» *[там само, с. 4]*.

Робота вчителя не повинна зводитися лише до діяльності наставника, диригента чи оцінювача знань учнів. Помилково також звужувати функцію уроків світової літератури лише до навчання читати твори, викладання певної методики аналізу та висвітлення можливих способів інтерпретації.

Робота вчителя світової літератури набагато ширша і відповідальніша, вона покликана шляхом прилучення до світової культури формувати світоглядну свідомість учнів, давати їм безліч варіантів людської діяльності, вчинків, збагатити їх морально-етичними цінностями, виробленими людством. Література є історією, вираженою в художній формі слова. І якщо історію вчать, щоб будувати майбутнє, то література покликана формувати Людину, яка його будуватиме. Оскільки в центрі будь-якого літературного твору стоїть Людина, то й на уроках літератури головною є також людина – учень.

Різні методи, до яких звертається вчитель у своїй діяльності, підпорядковані одній меті та завданню – формувати Людину, її світогляд, освіченість, цінності тощо.

Варто звернути увагу на думки, висловлені з цього питання Ігорем Мойсеївим у книзі «Зарубіжна література в людинотворчому вимірі»: «Античний фатум і особиста мужність, християнське милосердя, середньовічна честь і слава, ренесансна підприємливість, барокова конфліктність, просвітницький променистий розум, романтична туга, вікторіанська дисципліна, «екзистенційний бунт» XX ст. та інші концепти і чесноти мають по черзі постати зі сторінок перед учнем-читачем. Вони – не стільки обов'язкові предмети засвоєння, скільки варіанти можливостей на шляху власного самовизначення у світі. <…> художній твір для юної особистості – не самодостатній факт-пам'ятка (предмет репарації дослідника), а засіб різнобічної проблематизації: і його, і автора, і себе, і світу. <…> Література – не іграшкова розвага до комфорту, а питомий людинотворчий чинник, співавтор кожного з нас» *[2, с. 232, 233, 236]*.

Одне з провідних місць серед різноманітних методів і способів навчання має посідати самостійна пошукова дослідницька діяльність учня. Помилково думати, що школяр 8–9-го класів самостійно, без попередньої підготовки візьметься за написання конкурсної роботи МАН як найвищої форми наукової учнівської роботи.

Не треба забувати, що роботи МАН пишуть одиниці, а опанувати як літературу, так і навички пошукової роботи, методи самостійного пошуку знань має кожний учень.

Пошукова діяльність учнів на уроках зарубіжної літератури поділяється на колективну та індивідуальну. Коли вчитель будує свої уроки на основі дискусій, пошуку варіантів відповідей, обґрунтованому запереченні неправильних відповідей, він залучає учня до пошукової активної діяльності в набутті знань. Одним із видів наукової розвідки учнів може бути дослідження ними певної проблеми та оформлення результатів у вигляді презентацій виконаних проектів, у тому числі й в електронному вигляді.

© В.Секіріна, 2011

Якщо тема невелика за обсягом, то створення проектів відбувається в межах одного уроку. Наприклад, вивчаючи творчість Р.-Л.Стівенсона у 6-му класі, ми запропонували учням підсумки вивчення твору подати у вигляді проектів, створених окремими групами по 5–6 осіб. Предметом дослідження були герої роману «Острів скарбів». Кожній групі потрібно було представити одного героя за єдиною схемою:

– написати сенкан до героя твору;

– створити його «біографію», включивши до неї портрет, перелік дій героя у хронології, підібрати означення, які розкривають його характер;

– зробити ілюстрацію, пов'язану з діями героя;

– оформити титульну сторінку роботи, де має бути вказано креативну назву дослідження, зазначено клас і авторів проекту.

У кінці уроку відводиться час для презентації проектів.

Для вивчення теми у 6-му класі «Ці дорослі – такі дивні люди» (Зображення людства у філософській казці А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц») можна запропонувати колективну пошукову роботу за єдиною схемою. Кожній групі потрібно заповнити графи таблиці, яка наведена на дошці: кого зустрів маленький принц у главі, яку ви досліджуєте; що уособлює цей образ; символи, афоризми до образу; як автор ставиться до цього персонажа. Для розгляду групам пропонується одна з глав – X, XI, XII, XIII, XIV, XV. Остання група, до якої відібрано учнів, котрі за результатами попередніх робіт показали вміння робити висновки, працює над завданням порівняти світ дітей і світ дорослих у творі А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц».

Якщо тема широка і потребує додаткового часу для опрацювання, тоді учні розподіляються на групи, отримують «дорожні карти» і лише через визначений термін на уроці репрезентують результати своєї роботи.

Індивідуальна дослідницька діяльність допомагає кожному учневі виявити свої здібності у процесі підготовки певної роботи. У 5–6-х класах такою роботою є елементарні завдання, як-от: виписати певні цитати, класифікувати певні явища, порівняти образи, дії, твори, стилі тощо (з урахуванням вікових можливостей). У 7–8-х класах доцільно до зазначеної діяльності учнів додати опрацювання літературознавчих статей різних авторів про твір, що розглядається, вчити зіставляти власне прочитання і бачення художнього твору фахівцем. На цих етапах пошуково-дослідницької роботи потрібно залучати учнів до написання рефератів за двома і більше джерелами.

Щоб не було механічного «скачування» готових рефератів з Інтернету, вчитель, по-перше, має пропонувати дослідження не широких (оглядових) тем, а однієї проблеми, навіть зовсім незначної, на перший погляд. По-друге, разом з темою реферату доцільно дати і список критичної літератури, до якої учень зобов'язаний звернутися (висувається як вимога, що буде критерієм оцінювання кінцевого результату). По-третє, перелік вимог до написання реферату, які стануть критеріями оцінювання робіт, має бути відомий учням заздалегідь.

Реферати мають писати всі учні. На це може бути відведена одна програмна тема для всіх, або впродовж навчального року кожен учень працює над своєю темою в індивідуально визначений для нього термін.

Вищою точкою наукової дослідницької роботи у школі є участь учня у Малій академії наук і написання конкурсної праці. До пошуково-дослідницької діяльності у межах МАН діти залучаються лише за бажанням. Маючи певний досвід щодо написання учнями робіт для конкурсу МАН, спробуємо дати деякі рекомендації.

Метою вчителя на цьому етапі має бути формування усвідомленого ставлення учня до роботи. Лише його власне бажання є головним критерієм початку дослідження.

Важливим етапом і не менш відповідальним, ніж написання роботи, є етап, на якому відбувається вибір теми. Можна, звісно, звернутися до центру «Дослідник», де його працівники нададуть перелік тем, над якими учень може працювати. Проте, на нашу думку, краще допомогти учневі обрати тему самостійно з огляду на його інтереси. У нас є свій алгоритм пошуку тем робіт для МАН.

Перший крок – з'ясувати з учнем, який бажає писати роботу, коло його зацікавленості: яка література подобається, що хоче отримати від роботи, чому виявив бажання працювати, які його спонукальні мотиви та як уявляє свою подальшу діяльність, до чого схильний тощо. Можна назвати це бесідою за інтересами. Вона дає можливість поєднати суто літературний матеріал з особистісними вподобаннями учня. Найчастіше це вдало виходить. Одна з учениць мала намір стати в майбутньому лікарем. Їй була підібрана тема, працюючи над якою, вона досліджувала взаємозв'язок медицини і літератури в творчості письменників – лікарів за фахом: М.Булгакова, А.Чехова, Дж.Конрада, С.Моема. Інша учениця хотіла, з одного боку, поглиблено вивчати психологію, внутрішній світ людини, а з іншого – любила вірші О.Блока. Предметом її дослідження став прояв психологізму в «космічній» поезії поета.

Але найчастіше, бажаючи писати роботу і займатися літературою, учень ще не знає, чого хоче. У таких випадках учитель має враховувати всі свої знання про учня, його стиль письмових шкільних робіт, предметну і загальну підготовку, відповіді на уроках.

Визначаючи тему, необхідно пам'ятати, що обираємо не просто красиву назву, а предмет дослідження. Не варто для цього надавати учневі повну свободу. У більшості випадків тему і предмет дослідження педагогічний керівник і учень мають обирати разом.

Не треба прагнути охопити те, що не охоплюється. Учень лише починає свою індивідуальну роботу, особливо це важливо для тих, хто вперше береться за дослідження для конкурсу МАН. У цьому разі головне – навчитися працювати з матеріалом: робити

картотеки, вибирати найнеобхідніше, правильно занотовувати, класифікувати, аналізувати накопичений матеріал, описувати власні спостереження, робити висновки. Тому краще уникати таких тем, як аналіз художнього твору, творчості письменника. Це теми, які є важкими для учня. Здебільшого така робота має поверховий характер, обмежується визначенням проблематики та деяким пообразним аналізом, а якщо твір широковідомий, то часто виходить відвертий плагіат, який рецензенти толерантно називають «реферативним» характером роботи. І хоча учень здійснює при цьому значну діяльність, опрацьовує велику кількість джерел, на які чесно посилається у своєму дослідженні, в кращому випадку це виглядає як вільний переказ чужих думок.

На етапі вибору предмета дослідження важлива, якщо не головна, роль відводиться саме керівнику. Його досвід надає можливість знайти саме ті напрями у вивченні твору, які ще не розглядалися або є суперечливими. Завдяки цьому робота учня обов'язково матиме новаторський елемент, це й буде науковою цінністю його розвідки. Наприклад, учениці 8-го класу було запропоновано дослідити образ сонця в поемі Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі». Виписавши всі місця, де було звернення до образу сонця, учениця вже сама могла знайти риси для порівняння, класифікації способів використання цього образу в поемі. Тому потрібно завжди обирати малодосліджене, багаторакурсне явище літератури, тему варто конкретизувати, щоб вона була чіткою, лаконічною. Ліпше обмежуватися якимсь одним напрямом.

Не варто боятися помилитися. Були випадки, коли в ході роботи ми розуміли, що напрям дослідження виявився хибним, і чекати позитивного результату в такому разі марно. Тоді треба переносити акценти на інші проблеми. І ця робота виявляється значно кориснішою, ніж переписування чужих думок.

Наступним етапом у дослідженні є вивчення теоретичної літератури. Учень обов'язково має опрацювати певну науково-критичну літературу з обраної теми, навіть якщо він і не використає її у своїй праці. Але це дасть йому можливість бути обізнаним з темою, чітко бачити свою роботу, знати, що і як уже вивчалося до нього, збагатити свої власні знання. Варто рекомендувати учневі робити тезисні конспекти, правильно оформлюючи при цьому вихідні дані книги, статті, зазначаючи сторінки кожного запису, цитати. Цей теоретичний матеріал буде наведено в розділі, що зазвичай стоїть після вступу і містить опис теорії з досліджуваного питання. І хоча це є важливим етапом, але саме його учні найбільше не люблять. Тому необхідно переконати у зворотному, показати важливість такої праці.

Розпочинаючи конкретну роботу над досліджуваним матеріалом, учень має опанувати правила виписування цитат. Незважаючи на різноманітні новітні технології, важливість складання картотеки є беззаперечною, бо окремі картки можна по-різному комбінувати, що допомагає побачити певні тенденції. Картка має бути написана грамотно: потрібно чітко вказувати об'єкт – слово, поняття, речення, фразу; зазначати твір, з якого виписано інформацію, вихідні дані книги, сторінки, якщо поезія – варто проставляти номер рядка. При необхідності можна вказати контекст, що є поряд з виписаним об'єктом.

Після створення картотеки настає етап класифікації, дослідження, вивчення зібраного матеріалу. Потім усі спостереження та думки записуються, і завершується робота висновками, яких доходить учень у результаті проведеного дослідження.

Після цього робота прочитується науковим і педагогічним керівниками, робляться правки. Рідко коли дослідження пишеться відразу набіло. Чернеткова робота є обов'язковою і надзвичайно важливою – саме в ході роботи на чернетці народжується дослідник.

Отже, підсумуємо порядок роботи над дослідженням:

– визначення предмета дослідження і теми;
– вивчення теорії літератури з обраної тематики;
– збирання матеріалу для дослідження;
– вивчення і опис зібраного матеріалу;
– написання висновків;
– перевірка, коригування, правка;
– остаточне оформлення матеріалу згідно зі стандартом.

Добрим порадником для педагогічного і наукового керівників, а також учнів може стати книга відомого італійського письменника, професора У.Еко «Як писати дипломну роботу. Гуманітарні науки» *[1]*. Поради, викладені в цій книзі, будуть слушними і для учнів під час написання дослідницьких робіт. Вчений у доступній формі пояснює, для чого пишуть подібні роботи, як потрібно обирати тему, в чому різниця між монографічною і оглядовою темами, історичними і теоретичними дослідженнями, скільки часу відводити на кожен етап роботи, що означає наукова, історично-теоретична чи злободенна тема. Навчає правильно обирати джерела для дослідження, складати й опрацьовувати бібліографію, картки, оформлювати роботу. На наш погляд, ця книга допоможе кожному – і керівникам, і учню – створити гідну роботу, навчитися працювати і досліджувати, набувати досвіду отримання і передачі знань.

Як зазначає У.Еко, написання таких робіт вчить розважливості й систематичності. У такий спосіб опановується метод, людина вчиться створювати «придатний для вживання» текст. Не так важлива тема роботи, як досвід її створення *[1, с. 18]*.

Література

1. ***Еко У.*** Як писати дипломну роботу. Гуманітарні науки / Умберто Еко. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 224 с.
2. ***Мойсеїв І.*** Зарубіжна література в людинотворчому вимірі. Книга для вчителів / Ігор Мойсеїв. – К.: Генеза, 2003. – 256 с.
3. ***Програма*** для загальноосвітніх навчальних закладів. Зарубіжна література. 5–12 класи. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005.